

ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗΝ ΑΠΟΦΑΣΗ 109/2009 ΠΟΛ. ΠΡΩΤ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Το δικαστήριο απάντησε στα δύο αιτήματα που του υπέβαλαν οι ενάγοντες. Το πρώτο αφορούσε στην απαγόρευση της λειτουργίας κεραιάς κινητής τηλεφωνίας και το δεύτερο στην καταβολή, στους ενάγοντες, χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης από την έκθεση στον κίνδυνο βλάβης της υγείας τους.

Σε ό,τι αφορά στο πρώτο αίτημα το δικαστήριο το έκανε δεκτό και απαγόρευσε τη λειτουργία της κεραιάς κινητής τηλεφωνίας. Η επιχειρηματολογία του δικαστηρίου είναι η ίδια με αυτή που συναντούμε σε όλες τις σχετικές αποφάσεις που κάνουν δεκτό το ως άνω αίτημα (βλ., π.χ., 100/2007 ΠΠρΛαρ). Πρόκειται κατά βάση για την επίκληση και εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης ως επαρκούς νομικής βάσης για την απαγόρευση της λειτουργίας κεραιών κινητής τηλεφωνίας, λαμβανομένης υπόψη της επιστημονικής αβεβαιότητας αναφορικά με τους κινδύνους βλάβης της ανθρώπινης υγείας από την έκθεση στην ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία.

Θα σταθούμε στο σημείο της απόφασης ότι «δεν υπάρχει ομοφωνία για το αν η αρχή αυτή είναι δεσμευτικός νομικός κανόνας ή πολιτική αρχή», καθώς δεν μας βρίσκει σύμφωνους. Στη Διακήρυξη του Ρίο (1992)¹ η αρχή της προφύλαξης ορίζεται ως εξής: «Αποσκοπώντας στην προστασία του περιβάλλοντος, η προφυλακτική προσέγγιση θα εφαρμοστεί ευρέως από τα Κράτη ανάλογα με τις δυνατότητές τους. Όταν υπάρχουν απειλές σοβαρής ή ανεπανόρθωτης ζημίας, η έλλειψη πλήρους επιστημονικής βεβαιότητας δεν θα χρησιμοποιηθεί σαν λόγος για την αναβολή λήψης αποδοτικών μέτρων που προλαμβάνουν τη περιβαλλοντική υποβάθμιση².» Στο κοινοτικό δίκαιο δεν υφίσταται ορισμός είτε θετικός είτε αρνητικός³, πλην όμως η εν λόγω αρχή συνδέεται άμεσα με την υποχρέωση λήψης μέτρων, τόσο από τα όργανα της Κοινότητας όσο και από τα κράτη μέλη, όπως προκύπτει από την Ανακοίνωση της Επιτροπής⁴, από τη Δήλωση του Ευρωπαϊκού

---

¹ Rio Declaration on Environment and Development, 13 June 1992, UN. Doc. A / Conf. 151/ 5/ Rev.1, 31 ILM (1992), σ. 876

² Ibid., Αρχή 15.

³ Άρθρο 174 παρ. 2 ΣυνθΕΚ: «Η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας και λαμβάνει υπόψη την ποικιλομορφία των καταστάσεων στις διάφορες περιοχές της Κοινότητας. Στηρίζεται στις αρχές της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης, της επανόρθωσης των καταστροφών του περιβάλλοντος, κατά προτεραιότητα στην πηγή, καθώς και στην αρχή “ο ρυπαίνων πληρώνει”»

⁴ Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Ανακοίνωση της Επιτροπής για την αρχή της προφύλαξης, COM (2000) 1 τελικό, Βρυξέλλες, 2-2-2000, παρ. 5.2.

Συμβουλίου⁵ και από την Κοινοτική νομολογία. Στην τελευταία, μάλιστα, παγίως η αρχή της προφύλαξης θεωρείται γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου δηλαδή δεσμευτικός κανόνας και όχι μια πολιτική αρχή⁶.

Σε ό,τι αφορά στο δεύτερο αίτημα δηλαδή την καταβολή χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης εξ αιτίας του κινδύνου από την έκθεση στην ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία, το δικαστήριο το απέρριψε με το επιχείρημα ότι «από κανένα αποδεικτικό μέσο δεν αποδείχθηκε ότι οι ενάγοντες πέραν του κινδύνου για υγιή διαβίωση, πάσχουν από νόσημα το οποίο οφείλεται αποκλειστικά στην έκθεσή τους στην ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία που εκπέμπεται από την επίδικη κεραία, ώστε να δικαιούνται την αιτηθείσα λόγω ηθικής βλάβης χρηματική ικανοποίηση.» Από τη σαφή διατύπωση της απόφασης προκύπτει ότι το δικαστήριο παραμένει 'εγκλωβισμένο' στην παραδοσιακή προσέγγιση της φυσικής ή άλλης απτής ζημίας και, συνεπώς, δεν αναγνωρίζει ότι η έκθεση στον κίνδυνο και η εξ αιτίας της έκθεσης πρόκληση φόβου συνιστά ηθική βλάβη που πρέπει να αποκατασταθεί.

Κάνουμε λόγο για 'εγκλωβισμό' διότι αντιπαραβάλλουμε την ως άνω απόφαση με άλλες στις οποίες η προσέγγιση είναι διαφορετική, καθώς υιοθετείται η νεωτερική άποψη περί αποζημιωτέου κινδύνου χωρίς υποχρεωτικά επέλευση φυσικής ή άλλης απτής ζημίας. Μεταξύ αυτών, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η απόφαση της 4-2-2009 του Εφετείου των Βερσαλλιών που αφορά σε κεραία κινητής τηλεφωνίας⁷. Στην εν λόγω υπόθεση το Εφετείο -ευθυγραμμιζόμενο πλήρως με την απόφαση του Πρωτοδικείου- κατέληξε σε δύο βασικές κρίσεις: α) απαγόρευσε τη λειτουργία της κεραίας κινητής τηλεφωνίας με το επιχείρημα ότι η εταιρία «δεν εγγυήθηκε ότι δεν υφίσταται κανένας κίνδυνος για την υγεία των εναγόντων-εφεσιβλήτων.» β) Επιδίκασε αποζημίωση για την ηθική βλάβη που υπέστησαν οι ενάγοντες-

---

⁵ Δήλωση για τις κατευθυντήριες αρχές της αειφόρου ανάπτυξης, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Συμπεράσματα της Προεδρίας DOC 10255/05, Βρυξέλλες, 16-17 Ιουνίου 2005. («Να υιοθετείται η προσέγγιση που διέπεται από την αρχή της προφύλαξης σε περίπτωση αντικειμενικής επιστημονικής αβεβαιότητας, ώστε να αποφεύγεται κάθε ενδεχόμενη ζημιά για την υγεία του ανθρώπου ή του περιβάλλοντος, και να λαμβάνονται προληπτικά μέτρα.»)

⁶ Βλ., ενδεικτικά: ΠΕΚ, απόφαση της 26^{ης} Νοεμβρίου 2002, υπόθεση T-74/00, 76/00 κλπ, *Artegodam κατά Επιτροπής*, Συλλ. II-2002, σ. 4945, παρ. 184: «Συνεπώς η αρχή της προφύλαξης μπορεί να οριστεί ως γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου που επιβάλλει στις αρμόδιες αρχές τη λήψη κατάλληλων μέτρων[...].» Ομοίως, ΠΕΚ, απόφαση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2002, υπόθεση T-13/99, *Pfizer Animal κατά Συμβουλίου*, παρ. 456. ΠΕΚ, απόφαση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2002, υπόθεση T-70/99 *Alpharma κατά Συμβουλίου*, παρ. 356.

⁷ Cour d'appel de Versailles, arrêt du 4 février 2009 (D. 2009, AJ.499).

εφεσίβλητοι εξ αιτίας της «αγωνίας» και του «νόμιμου φόβου» που τους δημιουργήθηκε από την έκθεση στην Η/Μ ακτινοβολία της κεραίας βάσης κινητής τηλεφωνίας της εναγόμενης-εφεσιβάλλουσας εταιρίας. Η εν λόγω απόφαση θεωρήθηκε ότι εντάσσεται στη νέα νομολογία «του βλαπτικού κινδύνου» (“risque préjudiciable”) η έκθεση στον οποίο γεννά υποχρέωση προς αποζημίωση ή/και προς χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης αναλόγως των περιστάσεων⁸.

Η ως άνω προσέγγιση του Εφετείου των Βερσαλλιών βρίσκει έρεισμα τόσο στη θεωρία όσο και στη νομολογία. Όπως λοιπόν παρατηρεί ο Christopher Schroeder “η καταβολή αποζημίωσης για την έκθεση στον κίνδυνο βρίσκει έρεισμα στο γεγονός ότι η ως άνω έκθεση αποτελεί παραβίαση της αυτονομίας του ατόμου”⁹. Γίνεται, λοιπόν, λόγος για παραβίαση της αυτονομίας του ατόμου διότι οι σύγχρονοι τεχνολογικοί κίνδυνοι (π.χ., η βιοτεχνολογία, η κλωνοποίηση, η νανοτεχνολογία, η πυρηνική ενέργεια, οι χημικές ουσίες, η ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία κ.λ.π.) δημιουργούν φόβο, άγχος ακόμη και κατάθλιψη που, πολλές φορές, μετεξελισσονται σε φυσικά συμπτώματα όπως είναι η αϋπνία, το αίσθημα κούρασης, οι πονοκέφαλοι, η διάρροια, οι μυϊκοί πόνοι και η αποδυνάμωση του ανοσοποιητικού συστήματος¹⁰. Στο βαθμό που τα παραπάνω αισθήματα, ως απόρροια της έκθεσης σε κίνδυνο, δημιουργούν εμπόδια ή αποτρέπουν ένα άτομο από την επίτευξη των στόχων του, προσβάλλουν την αυτονομία του και συνεπώς δικαιούται να αποζημιωθεί από εκείνον ο οποίος τον εξέθεσε στον κίνδυνο¹¹. Με άλλες λέξεις, επειδή είναι ο κίνδυνος αυτός

---

⁸ P. le Tourneau, *Droit de la responsabilité et des contrats*, Paris, Dalloz Action, 2008/2009, No 1413 και 7170. Βλ., επίσης, M. Boutonnet, “Le risque, condition « de droit » de la responsabilité civile, au non du principe de précaution? (a propos de CA Versailles, 4 février 2009)”, *Recueil Dalloz*, No 12, 2009, σ. 819-20.

⁹ C.H. Schroeder, “Corrective Justice, Liability for Risks, and Tort Law”, *UCLA Law Review*, Vol. 38, 1990, σ. 160

¹⁰ L. Heinzerling, “Environmental Law and the Present Future”, *Georgetown Law Journal*, Vol. 87, 1999, σ. 2034-2036 (η οποία επισημαίνει ότι ο φόβος, το άγχος ή η κατάθλιψη προέρχονται από το σωρευτικό και βαθμιαίο χαρακτήρα των ασθeneιών που προκαλούνται από την έκθεση σε τοξικές και επικίνδυνες ουσίες. Δηλαδή, οι άνθρωποι βιώνουν τα παραπάνω αισθήματα επειδή η βλαπτική δράση είναι μεν παρούσα πλην όμως είναι αόρατη καθώς τα αποτελέσματά της εμφανίζονται μετά από πολλά χρόνια.) Βλ., ομοίως, C. Finkelstein, “Is Risk a Harm?”, *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 151, 2003, σ. 977 (η οποία υπογραμμίζει ότι ο κίνδυνος βλάβης αποτελεί βλάβη διότι η πρόκληση τέτοιων δυσάρεστων συναισθημάτων είναι σοβαρότερη από τη φυσική βλάβη.)

¹¹ C.H. Schroeder, “Corrective Justice, Liability for Risks, and Tort Law”, ό.π., σ. 160. Βλ., επίσης, S. Perry, “Risk, Harm, Interests, and Rights”, in: T. Lewens (ed.), *Risk: Philosophical Perspectives*, London/N.Y, Routledge, 2007, σ. 198-199 (ο οποίος δεν θεωρεί μεν ότι ο κίνδυνος πρόκλησης ζημίας συνιστά ζημία, υποστηρίζει όμως ότι η πρόκληση τρόμου ή στρες από την έκθεση σε κίνδυνο αποτελούν προσβολές που πρέπει να θεωρηθούν ως αποκαταστατέες ζημίες.) J.C.P. Goldberg, B.C. Zipursky, “Unrealized Torts”, *Virginia Law Review*, Vol. 88, 2002, σ. 1235-40 (οι οποίοι, παρά το γεγονός ότι έχουν μια πολύ κριτική στάση σχετικά με την καταβολή αποζημίωσης σε μη πραγματοποιηθέντες κινδύνους, ωστόσο υπογραμμίζουν ότι σε περιπτώσεις όπου κάποιος εκτίθεται σε

καθαυτός που δημιουργεί το φόβο και όχι η ύπαρξη φυσικής επίπτωσης ή εκδήλωσης, για το λόγο αυτό η αποζημίωση αφορά στον κίνδυνο, υπό την προϋπόθεση βεβαίως ότι θα είναι εύλογος¹². Το τελευταίο στοιχείο είναι απαραίτητο διότι μόνο έτσι θα περιοριστεί, όπως επιβάλλεται άλλωστε, η αναζήτηση ευθύνης στις περιπτώσεις που το στρες οφείλεται αποκλειστικά στην έκθεση και όχι σε άλλους παράγοντες.

Πρέπει να τονίσουμε ότι στο ερώτημα, αν ο φόβος γενικότερα για ενδεχόμενη βλάβη της υγείας δικαιολογεί την καταβολή αποζημίωσης ή χρηματικής ικανοποίησης για ηθική βλάβη, η νομολογία έχει δώσει θετική απάντηση. Συγκεκριμένα ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι «η μόνη δυσμενής επενέργεια για την αναιρεσίβλητη [παθούσα], που τελεί σε αιτιώδη συνάφεια προς το ελάττωμα του προϊόντος που αυτή αγόρασε, είναι η πρόκληση σε αυτή εύλογου φόβου για ενδεχόμενη βλάβη της υγείας της, που της δημιούργησε ψυχικό πόνο και ταλαιπωρία, συνεπεία των οποίων η αναιρεσεύουσα [εναγομένη], ως αντικειμενικώς υπεύθυνη από αδικοπραξία, οφείλει να της καταβάλει χρηματική ικανοποίηση.....»¹³. Στο Ηνωμένο Βασίλειο επιδικάστηκε αποζημίωση σε άτομα που υποβλήθηκαν σε θεραπεία με ανθρώπινες αυξητικές ορμόνες, οι οποίες δεν είχαν ελεγχθεί επαρκώς, διότι τους δημιουργήθηκε ο εύλογος φόβος ότι θα αναπτύξουν την ασθένεια Creutzfeldt-Jacob¹⁴. Στη Γαλλία αναγνωρίζεται ότι υπάρχει υποχρέωση προς αποζημίωση για ηθική βλάβη εξ αιτίας της κατάστασης αγωνίας στην οποία περιέρχεται κάποιος λόγω της έκθεσής του σ' ένα κίνδυνο¹⁵. Έτσι, κρίθηκε ότι η κατάσταση αγωνίας στην οποία περιήλθε κάποιος -στον οποίο έγινε μετάγγιση μολυσμένου αίματος- ότι μπορεί να αναπτύξει ασθένεια του AIDS, είναι λόγος για να του επιδικαστεί αποζημίωση¹⁶. Επίσης, επειδή η έκθεση στον αμίαντο μπορεί να προκαλέσει καρκίνο, κρίθηκε ότι η κατάσταση αγωνίας στην οποία περιέρχεται κάποιος ότι, δηλαδή, μπορεί να νοσήσει στο μέλλον εξ αιτίας της παραπάνω έκθεσης

σημαντικό κίνδυνο υφίσταται ζημία που πρέπει να αποκατασταθεί. Όπως επισημαίνουν «εάν ο κίνδυνος συνδέεται με δυνάμει μοιραία ασθένεια η επίπτωση δεν αφορά μόνο στην ελάττωση του προσδόκιμου ζωής αλλά πλήττει και την εμπιστοσύνη κάποιου στις δυνάμεις του πράγμα που τον οδηγεί στο να ανατρέψει τα σχέδιά του και τις δραστηριότητές του.»)

¹² A.R. Klein, "Fear of Disease and the Puzzle of Future Cases in Tort", U.C. Davis Law Review, Vol., 35, 2001-2002, σ. 979.

¹³ ΑΠ 1051/2004.

¹⁴ Newman v Secretary of State (No 10 (1996). Αναφέρεται στο: J. Steele, Risks and Legal Theory, Oxford, Hart Publishing, 2004, σ. 117.

¹⁵ C. Lacroix, La réparation des dommages en cas de catastrophes, Paris, L.G.D.J, 2008, σ. 39.

¹⁶ Cour Administrative d'Appel, Paris, 24-3-1998, Assistance Publique-Hôpitaux de Paris, No 96PA02373, Droit Administratif, aout-septembre 1998, σ. 29.

δικαιολογεί την καταβολή αποζημίωσης λόγω ηθικής βλάβης¹⁷. Ομοίως, στις ΗΠΑ, κρίθηκε από ορισμένα δικαστήρια ότι η ψυχική ταλαιπωρία, που οφείλεται στον εύλογο φόβο πρόκλησης καρκίνου από την έκθεση σε τοξικές ουσίες, συνιστά βλάβη η οποία πρέπει να αποκατασταθεί¹⁸. Επομένως, η πρόκληση φόβου για ενδεχόμενη βλάβη της υγείας στο μέλλον, που τελεί σε αιτιώδη συνάφεια με ένα πραγματικό γεγονός, δημιουργεί υποχρέωση καταβολής αποζημίωσης ή χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης ανάλογα με τις περιστάσεις.

Γιώργος Μπάλιας

Δ.Ν. Δικηγόρος

---

¹⁷ Cour de Cassation, 2e chambre civile, 21-4-2005. Αναφέρεται στο, *C. Lacroix*, La réparation des dommages en cas de catastrophes, ό.π., σ. 40.

¹⁸ Βλ., π.χ., *Sterling v. Velsicol Chem. Corp.*, 855 F.2d 1188, 1205-06 (6th Cir. 1988). Αναφέρεται στο: *A.C. Lin*, “The unifying role of harm in environmental law”, *Wisconsin Law Review*, 2006, σ. 905.